

STEFANO BARTOLINI–PETER MAIR

Kihívás a politikai pártokkal szemben a régi és az új demokráciákban*

Az új vagy fejlődő demokráciákban a politikai pártok szerepéről és fontosságáról tartalmas vitát szinte lehetetlen anélkül folytatni, hogy ne utalnánk a megalapozottabb demokráciákban, konkrétan a nyugat-európaiakban játszott szerepükre és fontosságukra. Ennek két fő oka van. Először is, ami még a legfelszínebb szemlélő számára is több mint nyilvánvaló, a megszilárdult demokráciákban a politikai pártok számottevő státusra és legitimitásra tettek szert, és hosszú ideje a politikai képviselő, a kormány szervezésének eszközeként és a demokratikus számonkérés fenntartásához kulcsfontosságú mechanizmusként működnek. Még akkor is, ha sokan azt állítják, hogy ezekben a megalapozott demokráciában a pártok manapság a válság vagy hanyatlás korszakát élik meg, ez még nem tagadja azt a fontosságot, amit ezeknek a demokráciáknak a hosszú távú fejlődésében és stabilizálásában játszottak. Ezért aztán amit ezek a pártok tettek vagy tesznek, az mindig döntő hivatkozási pontot fog jelenteni. Másodsorban a tudományos irodalom nagy része, amely alátámasztja a politikai pártok szerepének és fontosságának megértését a modern demokráciában, mindenekelőtt a

* *Stefano Bartolini* az olaszországi Firenzében működő Európai Egyetemi Intézet Politikai és Társadalomtudományi Intézetének professzora, a *The Political Mobilization of the European Left* (2000) szerzője. *Peter Mair* a hollandiai Leideni Egyetemen az összehasonlító politológiai professzora és társszerkesztője a *West European Politics* c. lapnak. Társszerzője (*Michael Gallagher*rel és *Michael Laver*rel) a *Representative Government in Modern Europe* (3. kiadás, 2000) c. műnek. Az esszé módosított változatát a *Larry Diamond* és *Richard Gunther* szerkesztésében megjelent *Political Parties and Democracy* c. kötetben adták közre (*Johns Hopkins University Press*, 2001.).

nyugati tapasztalatból meríti hivatkozási pontjait. Ez modelljeink és paradigmáink forrása. De még ha az is derül ki, hogy az új demokráciákban a pártok némiképpen különbözőek, ezt is a megszilárdult demokráciák pártjai által teremtett szabványhoz mérten lehet definiálni.

A pártok összehasonlítása – mind az új és fejlődőben lévő, mind pedig a már megteremtett demokráciáké (különösen Nyugat-Európában) – nem mindig könnyű, és figyelembe vehetők a lehetséges párhuzamokkal és hasonlóságokkal szemben meglévő eltérő elvárások is.¹ Először is érvelhetünk azzal, hogy tekintet nélkül a korszakra vagy tartalomra, a pártok szerepe és fontossága minden – akár régi, akár új – demokráciában hajlik arra, hogy nagyjából ugyanolyan evolúciós úton fejlődjön. Ez pedig többé-kevésbé azt jelenti, hogy minden párt végigjárja a fejlődés azonos evolúciós szakaszait, függetlenül a demokratizálódás szélesebb folyamatának konkrét időzítésétől, vagy napirendre kerülésétől. Akár olyan pártokkal foglalkozunk, amelyek először versenytársakként az 1920-as években jelentek meg a nyugat-európai demokráciákban, azután Dél-Európában az 1970-es években, akár a posztkommunista Európában az 1990-es években, nagyjából ugyanannak a nyomvonalnak lehetünk a szemtanúi, amely elindult az elitpárttól a tömegpárt, majd a gyűjtőpártok, azután a választói professzionális párt irányába és így tovább. Ezt az érvet követve látható, hogy a pártformákat és szerepeket a demokratikus fejlődés adott szakasza határozza meg, amelyben az adott rendszer éppen tart, és amelynek korai szakaszai a tömegpártok alakítását segítik elő, amelyek azután később gyűjtőpártokká alakulnak, ahogyan a demokrácia jobban intézményesedik és válik rutinná. Valójában azok a bizonyítékok, amelyekkel konkrétan a harmadik hullám demokráciáiban működő pártok jellegéről és stílusáról rendelkezünk, arra utalnak, hogy ez aligha kézenfekvő megközelítés. Ugyanakkor az érvnek van bizonyos heurisztikus értéke, és hasznos vonatkoztatási pontként szolgálhat.

Másodszor, mondhatjuk, hogy a pártok szerepe és fontossága minden régi és új demokráciában hajlik arra, hogy tükrözze a meghatározó – egyébként ugyancsak egyre inkább standardizált – társadalmi, gazdasági és kormányzati körülményeket, amelyek mellett ezek a pártok versengenek egymással. Ezek a közös körülmények magukba foglalják a technikai és egyéb erőforrásokat és a globalizáció hatását, az individualizálódást és a tömegkommunikációt. E nézet szerint arra számíthatunk, hogy a mai demokráciákban versengő pártok között jelentős hasonlóságot találunk, tekintet nélkül arra, hogy hol helyezkednek el, vagy a demokratizálódás milyen szakaszában tartanak. Mi több, függetlenül attól, hogy az 1920-as, 1970-es, avagy az 1990-es években először megteremtett demokráciákról van-e szó, a kormányok, amelyeket jelenleg a pártok alkotnak, valamennyien azonos politikai korlátoknak vannak alávetve, és ez önmagában arra kény-

szeríti a pártokat, hogy hasonló stratégiákat kövessenek, mind politikailag, mint pedig választási szempontból. Ezért eltekintve az óhatatlan „kezdeti” nehézségektől, a pártok szerepe és fontossága várhatóan azonos minta alapján fejlődik, függetlenül attól, hogy a demokráciák mostanában bontakoznak ki vagy már megalapozottak, keletiek vagy nyugatiak. Nyilvánvalóan azonban, ez az érv is jócskán vitatható. A pártokkal foglalkozó mostani irodalom világosan rámutat arra, hogy a választói fragmentáció, a szavazói identitások és választások csekély vagy hanyatló megragadása, a lazuló vagy gyenge kötelékek az érdekcsoportokkal és a kormányzati ciklussal való birkózás gondjai láthatóan azonosak igen sok és nagymértékben eltérő összefüggésekben. Seymour Martin Lipset legutóbbi érvelése² az európai baloldal amerikanizációjáról ebből a perspektívából is olvasható, amikor a közösen megtapasztalt külső körülmények nyomása arra készíti az európai szocialista és felekezeti pártokat, hogy ne hangsúlyozzák eredeti szociális és ideológiai identitásukat, és olyan utat járjanak, ami nincs nagyon messze mindattól, ami segíti az amerikai politikai helyzetkép definiálását.

Harmadszor mondhatjuk, hogy a politikai pártok szerepe és jelentősége a mai demokráciákban attól függően változhat, hogy melyek voltak a kezdeti kialakulásukat és fejlődésüket övező konkrét körülmények. Ha ezt az útfüggő megközelítést követjük, amely hangsúlyozza a zömében eredendő tényezők hosszú távú hatását, akkor számottevő és potenciálisan tartós különbségekre számíthatnánk a század elején Nyugat-Európában először kibontakozott pártok és pártrendszerek, valamint azok között, amelyek a közelmúlt harmadik hullámos átmenete idején jelentek meg. Ha a főáramban lévő nyugat-európai pártok egymáshoz meglehetősen hasonlóvá növekedtek, ez azért van, mert hasonló körülmények között, továbbá hasonló törésvonal-struktúrák politizációjának eredményeképpen alakultak meg és fejlődtek.³ Ez azonban azt is jelenti, hogy nincs jó okunk azt várni, miszerint az 1970-es és az 1990-es években az új demokráciákban kibontakozó pártok azonos utat járnának, mivel a kezdeti kialakulásuk és fejlődésük körülményei jócskán különböztek a nyugat-európai megfelelőik feltételeitől.⁴ És nem várhatjuk a pártstílusok semmiféle konvergenciáját sem a különféle globális régiók között. Így a latin-amerikai pártok meglehetősen különböznek az ázsiaiaktól, és mindegyik csoport számottevően eltér az európaiaktól és a közel-keletiektől.

A POLITIKAI PÁRTOK FUNKCIÓI

A politikai pártokat és pártrendszereket egy sor különböző dimenzió mentén lehet összehasonlítani vagy szembeállítani, a pártok szerepével és fontosságával összefüggő vizsgálódás

szükségképpen megkívánja a pártok által ellátott vagy tőlük elvárt *funkciókra* történő összpontosítást. Ez a nézőpont akkor is hasznos, amikor a különböző régiók és időszakok pártjait hasonlítjuk össze, ugyanis elvontabb hivatkozási keretet kínál, ami az egymástól igen eltérő társadalmi környezetben és politikai fejlettségi szinten lévő demokráciákra is alkalmazható. Amikor azonban a pártok funkcióit különböző környezetben értékeljük és vetjük egybe, fontos szem előtt tartani, hogy nem olyasmivel foglalkozunk, ami szükségképpen a pártok lényege vagy szükségképpen meghatározza a pártokat, mint olyanokat. Először is nyilvánvaló, hogy a pártokat gyakorlatilag igen sokféleképpen definiálhatjuk. Giovanni Sartori minimális definíciója szerint például párt „bármely politikai csoport, amely megjelenik a választásokon, és képes közhivatalra jelölteket állítani a választások révén”⁵. Így ebből következik, hogy valamely párt meghatározásához nem szükséges konkrétan leírni annak különböző funkcióit, és a pártok által ellátott funkciók azonosításához nem kell szükségképpen specifikálni eme pártok jellegét. Ez ugyanis két, egymástól teljesen különálló vizsgáldás, és teljesen egyszerű elképzelni cselekvők olyan csoportját, akiknek mindegyike hasznot húz abból, ha pártként definiálják, a gyakorlatban mégis mindegyikük igen különböző funkciókat lát el a maga általi keretei között.

Az egyik idetartozó probléma, hogy óhatatlanul és meglehetősen közhelyszerűen összekeverik, hogy egyfelől *mi is* egy párt, és hogy *mit csinál*. Konkrétan, amikor meghatározzuk, hogy mi is egy párt, akkor könnyen túlzott súlyt helyezhetünk arra, hogy mit tesz. Itt két szélső álláspontot lehet elfoglalni. Egyfelől kitarthatunk a párt minimális definíciója mellett, és akkor minden politikai entitásban pártokat fedezhetünk fel, bármilyen töredezett állapotban mindenütt, ahol a választásokon szabad verseny van. Ha egyszerű jelölteket állítottak a választásra, feltételezhetjük, hogy a pártok, mint a jelöltek állítói, vagy a legszélsőségesebb esetben a szóban forgó „pártok” egyszerűen az egyes jelöltek kiválasztása mögött lazán összetartó támogatói csoportok. Másfelől viszont, a funkciók és a meghatározás egybeolvasztása révén, és ragaszkodva ahhoz, hogy pártok csak akkor léteznek, ha a politikai entitáson belül bizonyos számú kulcsfontosságú funkció fölött effektív monopóliumot élveznek, kockáztatjuk egy olyan feltételrendszer kialakítását, ami miatt azután egyre nehezebb, ha nem lehetetlen egyáltalán bármilyen pártot is találni. Itt a nehézségnek egy részét az alkotja, hogy a politikai pártoknak klasszikusan tulajdonított szerepek (ennek a részleteiről később szólunk) gyakorlatilag azok, amelyeket a legkönnyebben egy bizonyos párttípussal azonosítanak, mégpedig a klasszikus tömegpárttal, ahogyan azt Maurice Duverger, Sigmund Neumann és Otto Kirchheimer⁶ leírta. Figyelembe véve, hogy a tömegpárt kora a megszilárdult demokráciákban im-

máron lejárt, és igen kevés bizonyíték van arra, hogy igazi tömegpártok tudnának kibontakozni vagy valóban kibontakoztak az újonnan demokratizált politikai entitásokban, azt kockáztatjuk, hogy olyan helyzetbe kerülünk, amelyben nem marad semmilyen, az elvárásainkat megfelelően kivitelező párt. Az egyik szélsőség az tehát, hogy a pártok elszaporodnak és megkerülhetetlenek, a másik szélsőség esetén pedig alig találhatóak. Egyik alternatíva sem kielégítő.

Azzal is érvelhetünk, hogy amikor egy adott politikai entitáson belül becsüljük meg a pártok szerepét és fontosságát, ne törődjünk túl sokat azzal, hogy vajon egy adott funkciót a politikai pártok, mint olyanok, látnak-e el, hanem inkább annak mértékére figyeljünk, hogy a szóban forgó funkció mennyiben marad meg a pártok monopóliumának, szemben azzal, amikor megosztottnak rajta más, nem pártjellegű szervezetekkel vagy ügynökségekkel. Más szóval az a fontos, hogy a pártok milyen mértékben élveznek többé vagy kevésbé *exkluzív* ellenőrzést bizonyos funkciók vonatkozásában, és milyen mértékben vonják kétségbe a szerepüket vagy szorítják ki őket belőle. Amióta Gabriel Almond 1960-ban elsőként feltérképezte, majd 1969-ben Anthony King elvégezte a kritikusabb értékelést, tényleges egyetértés van a potenciális funkciók körét illetően, amelyek összekapcsolhatók a demokratikus politika keretei között a politikai pártok szerepével.⁷ Ezek között szerepel a polgárság integrálása és mozgósítása, az érdekek kifejezése és összesítése, a közpolitika kialakítása és a politikai vezetők toborzása. Ezekhez még hozzáadható a parlament és a kormány megszervezésének funkciója, mivel ez a parlamentáris demokráciákban a pártok számára különösen fontos. Ezek azok a feladatok, amelyeket a pártok végeznek, amit csinálnak, bár nyilvánvalóan az ellátásukhoz szükséges kapacitás és annak mértéke, amennyiben monopóliumot élveznek a kivitelezésükkor, eltér az egyes politikai entitások és időszakok között.

INTÉZMÉNYEK KÉPVISELETE

A pártok különböző funkcióit könnyen két csoportba oszthatjuk. Egyfelől a pártok láthatóan elláthatnak különféle *képviselési* feladatokat, beleértve az érdekképviselést, azok aggregálását és a politika kialakítását. Másfelől ellátnak egy sor *eljárás*i vagy *intézményi* funkciót, beleértve a politikai vezetők toborzását és a parlament és kormány megszervezését.⁸ Mi több, ha így tekintjük, akkor olyan analitikus különbséget teszünk, amit egy régebbi történelmi és genetikus különbséghez asszimilálhatunk, tekintettel azokra az erőkre, amelyek eredetileg megformálták a pártok természetét és szerepét, nevezetesen a társadalmi inputokra vagy törésvonalakra egyfelől, és az intézményi

szervezetre másfelől. A társadalmi input (azaz a társadalmi törésvonalak mozgósítása és átpolitizálása) szempontjából a pártok tekinthetők olyannak, amelyek rendelkeznek politikailag strukturált politikai entitással, amely összehozza az egyéneket, csoportokat és érdekszövetségeket a szervezeti tagság és szavazás sajátos mintájába. Ebből a perspektívából szemlélve, és tekintet nélkül a pártok és az állampolgárok közötti viszony bármilyen válságának jelére, az új törésvonalak nehezen nyernek kifejezést, amennyiben a „bent lévők” elrendeződése és szövetségei erőteljesen meghatározzák a „kívül lévők” lehetőségeit és szövetkezési esélyeit. Ha egyszer egy rendszer így strukturálódott, ellenállóvá válik a változással szemben, a pártok pedig megtanulják ideológiájukat és politikai pozíciójukat hozzáigazítani az új kérdések és követelések beépítéséhez. Ha pedig egy rendszer nem ilyen értelemben strukturálódott, akkor valószínűleg olyan helyzetet találunk, amelyben a létező szereplőket leváltják azok, akik alkalmasabb stratégiát fejlesztenek ki az új kihívások kezelésére. Fordítva pedig, intézményi perspektívából a pártok szerepe az intézményi teljesítményi és harmonizáció fogalmaival ragadható meg. A pártokat részben az intézmények munkája formálja, részben ők maguk alakítják az intézmények tevékenységét, legyen az választási rendszer, parlament vagy a végrehajtó hatalom.

Ami azonban talán fontosabb, hogy ezeknek a perspektíváknak mindegyike a pártok eredetéről meglehetősen ellentétes várakozásokhoz vezethet el a jelenlegi és a jövőendő szerepüket illetően. Például amikor hangsúlyozzuk, hogy a társadalmi inputok fontossága a pártok eredeténél annyit tesz, hogy aláhúzza a pártok alakításának egyedi jellegét Nyugaton, különösen Európában, valamint azokat a tartós kapcsolatokat, amelyeket a pártoknak fenn kell tartaniuk a civil társadalommal ahhoz, hogy pártoknak minősüljenek. Ez viszont arra emlékeztet minket, hogy a modern „tömegpárt” nem csupán a társadalmi mozgósítás, iparosodás és urbanizáció konkrét folyamatainak a politikai mobilizációval, a választójog kiterjesztésével és a politikai szerveződéssel való egybeeséséből keletkezett történelmi termék, hanem olyan történelmi korszakokra és pillanatokra volt jellemző, amelyek természetesen hajlottak és hajlanak a hanyatlásra, amint a politika begyakorlottabbá válik. Más szóval a modern tömegpárt egyszerre volt ideiglenes és az összefüggésekre jellemző jelenség.

Igy a második világháború után a kollektív mobilizáció utolsó hullámát követően a kezdeti megalakulást és fejlődést meghatározó modellekhez képest szükségképpen mások kezdtek alakítani az eredeti tömegpártok nyomvonalát. Nem volt többé szükség a politikai rendszerbe belépő új tömegek integrációjára. Az érdekek és követelések mind töredezettebbek lettek, partikulárisabbak és a végén átmenetibbek. Óhatatlanul hanyatlott a pár-

toknak a követeléseket összegző képessége. Ezenközben a növekvő állami beavatkozás a napi politikai tevékenységet összetettebbé és technikaibbá tette azzal az eredménnyel, hogy a politikai osztály vagy inkább a professzionalizmusát kezdte hangsúlyozni, vagy egyre inkább egyszerűsítő karizmatikus vagy populista képet vetített önmagáról. A tömegkommunikáció mindjobban megkönnyítette a politika szereplőinek közvetlenebb észlelését és a politikai szocializáció kezelésének nagyobb centralizációját, valamint a konszenzus mozgósítását. Ilyen körülmények között egyre nehezebb, költségesebb és még fölöslegesebb is lett pénzeszközöket juttatni az alsó szintű politikai részvételnek.⁹

Ez az átalakulás messze túlment a Kirchheimer és nagy hatású esszéje által észlelt jeleken, amelyek a gyűjtőpártok korai időszakával függtek össze.¹⁰ A politikai piac, amit egykor a kínálati oldal uralt, egyre inkább keresletorientált lett. A polgár, mint alany fogyasztó polgárrá vált és a fogyasztói társadalom törvényei, elég nagy késéssel, de végül kezdtek belépni a politikába. Kezdték megnyílni a képviselőlet versengő csatornái, miközben „alternatív” szervezetek vagy mozgalmak bontakoztak ki, és ezeket úgy tekintették, hogy képesek hatékonyabb vagy kielégítőbb eszközöket kínálni és ezekkel az állampolgárokat a döntéshozatali folyamatokhoz kötni. Ugyanakkor a kommunikációs forradalom gyorsan véget vetett a differenciált közönségnek és a differenciált politikai nyelvnek. Ehhez párosult a növekvő individualizálódás, amelyben legitimé vált minden állampolgár számára, hogy a saját magánvágyainak és motivációinak a megvalósulását keresse a politikában, ennek pedig az lett az eredménye, hogy meggyengültek a szervezetek és kollektív identitások hálózatai, amelyek korábban a politikai bevonás és részvétel fő keretét alkották, valamint az identifikáció (régión, lokalitás és etnicitás) új egységeinek növekvő kereslete és kutatása. Mindenekfölött az állampolgárok kezdték megszerezni a közvetlen cselekvés vélhető képességét és többé már nem tűntek hajlandónak arra, hogy a politikai közvetítésre támaszkodjanak.¹¹ Ilyen körülmények között nemcsak a politikai öszszegzés vált nehezzé és hálátlanná, hanem a politikai közvetítőket is egyre inkább úgy tekintették, hogy csupán eszközjellegű a legitimitásuk.

Csaknem magától értődő, hogy ilyen összefüggésben a politikai pártok társadalmi gyökerei hajlamosak arra, hogy elhalványuljanak. Valójában szembeszökő és megjegyzendő, hogy a pártok környezetének pusztá változatossága, amelyet a szélesebb irodalom manapság áttekint, mennyire hasonló történetet mond el az erózióról, sőt, a nemrégiben demokratizált politikai entitásokban, a „társadalmi pártosság” meg nem jelenéséről. Mi több, nem meglepő, hogy ezt a folyamatot a párthanyatlást tükrözőnek kell látni, mivel ha a pártok és állampolgárok közötti

viszony változásaira összpontosítjuk a figyelmet, akkor könnyű levonni a következtetést, hogy a mai pártok többé már nem azonosak a múltbelikkel, és hogy még azok a pártok is, amelyek újonnan keletkeztek, nagyon különböznek azóktól, amelyek egykor meghatározták a nyugati politikai színteret.

Ezenkívül bőséges és egyre gyarapodó irodalom bizonyítja, hogy most olyan korban élünk, amelyet a népeességnek a politikai pártokból történő fokozódó kiábrándulása és általánosabban a politikai osztály iránti növekvő bizalmatlansága jellemez.¹² Itt a bizonyíték széles körű, egyúttal meglehetősen következetes is: a párthoz tartozás és a párttal való azonosulás hanyatló érzete; a hanyatló lakossági bizalom általában a pártok iránt; a csökkenő párttagság; az alacsony választói részvétel; az új pártok, kis pártok és „antipárt pártok” – általánosabban, a szélsőbal és a szélsőjobb rendszerellenes szervezeteinek, valamint az autonómia, regionális és populista mozgalmaknak – a növekvő támogatása. Mindez a bizonyíték világosan a hagyományos pártok csökkenő kapacitására utal abban a vonatkozásban, hogy szilárd kapcsolatot tartsanak fenn a választókkal, és hogy lekössék őket és megnyerjék elkötelezettségüket. Mindenekfelett a bizonyíték egyre inkább és visszavonhatatlanul a pártok mint képviseleti szervezetek hanyatlására utal.

Továbbá a pártok többé már nem élveznek olyan kiváltságos pozíciót e tekintetben, mint a tömegpárt úgynevezett „aranykora” idején volt, hogy egyéb eszközök egyre inkább hozzáférhetővé váltak az érdekkifejezés és akár az összesítés alternatív csatornáinak kibontakozása révén is. Ezek magukba foglalják az érdekcsoportokat, amelyek a közelmúlt éveiben elszaporodtak, és immár egyre inkább a párttól és a társadalmi mozgalmaktól, civil akciócsoportoktól stb. függetlenül működnek. Egyéb csatornák is léteznek, amiken keresztül a politikai vezetők tájékozódhatnak a nyilvános ügyekről, köztük található a közvélemény-kutatók és a tömegtájékoztatók. E tekintetben, ahogy különösen az új társadalmi mozgalmak kutatói helyesen rámutattak, a pártok többé már nem tarthatnak igényt semmire, ami akár csak közelítene az érdekképviselet funkciójának monopóliumához. Szerepük ebben az értelemben is kérdésessé vált.

Az is fontos azonban, hogy felismerjünk itt egy lényegi megkülönböztetést, amennyiben ez a konkrét fejlődés nem szükségképpen jelent kihívást a párttal mint olyannal szemben; inkább, és talán legfeljebb a pártszervezeteket kérdőjelezi meg, legalábbis amennyiben ezek a szervezetek egykor a legfőbb közvetítőeszközei voltak a lakossági gondoknak a politikai vezetők felé, továbbá a vezetés döntéseit juttatták el lefelé a lakossághoz vagy a választókhöz. Ebből az következik, hogy a képviselet új és alternatív csatornáit nem szükségképpen teszik a pártokat mint olyanokat fölöslegessé, még akkor sem, ha aláássák a párt-

nak, különösen pedig a tömegpártnak tulajdonított klasszikus szerepet. Ez utóbbi megkülönböztetés persze azt is magába foglalja, hogy a pártok könnyen megtanulhatnak együttélni ezekkel a párhuzamos szerveződésekkel, és jelenlétükből hasznot húzhatnak annak érdekében, hogy új érdekekről és igényekről szerezzenek ismereteket, ahogy azok megfogalmazódtak. Valójában bizonyos olvasatban ezeket a párhuzamos szerveződések tekinthetjük olyanoknak is, hogy igencsak funkcionálisnak bizonyulhatnak a pártok számára. A múltban a pártokat képviseleti funkciójuk ellátásában segítette az, hogy képesek voltak bizonyos *feltételezéseket* megfogalmazni az érdekek elhelyezkedéséről. A formális kommunikáció pedig nem volt annyira fontos. A szocialista vezetők tételezhatték, hogy ismerik a munkássz-tály érdekeit; a vallási jellegű politikai vezetők meg azt, hogy tudják, mi lenne a legjobb a vallásos szavazóknak; a parasztvezetők pedig tudták, hogy mit akarnak a farmerek. De ez ma már aligha járható, ezért a kommunikáció az érdekcsoportok, társadalmi mozgalmak, a média és a közvélemény-kutatás révén sokkal fontosabbá válik. Ezért tehát félrevezető lehet, ha a képviselet párt- és nem pártcsatornái közötti lehetséges érdekkonfliktusokról beszélünk, vagy egyiket a másikkal szembe fordítjuk. A mai demokráciákban mindkét csatorna egymást táplálhatja.

Mi több, ha képviseleti mechanizmusként vizsgáljuk meg alaposan a kommunikáció nem pártjellegű csatornáit, akkor láthatóak a saját gyengéik és problémáik, amelyeket a legjobban inkább, mint a politikai pártok tevékenységének korlátozott kiegészítőiként és nem helyettesítőiként ábrázolhatunk. Ha a testületi érdekeket és társadalmi mozgalmakat a politikai rendszeren belül a képviselet szervezésének átfogó elveként tüntetjük fel, akkor az átfogó rendszerracionalitás problémáit teljesen figyelmen kívül hagyánk. Azt a tényt sem szabad alábecsülni, hogy egyes testületi szerveződések és társadalmi mozgalmak ugyanolyan mély (ha nem mélyebb) politikai nehézségeket tükrözhetnek, mint a pártok. Röviden, bár megkérdőjelezzük a politikai pártok mint képviseleti szerveződések input funkciójának „monopóliumát”, sőt olykor még „politikacsinálói” output funkciójukat is, ezeket az alternatív csatornákat nem szabad szűkségképpen nagyarányú funkcionális alternatíváknak tekinteni.

Van egy további fontos feltétel, amit itt alá kell húzni: míg egy párt képviseleti funkciói, legalábbis amennyiben ezeket közvetlenül a párton keresztül csatornázták be, valószínűleg hanyatlottak a megszilárdult demokráciákban, és miközben sok újabb demokráciában gyengén fejlettek is lehetnek, ugyanezt nem lehet elmondani az eljárásai vagy intézményi funkciókról. Mi több, ez utóbbi funkciókat gyakorlatilag nem kérdőjelezzük meg sem az alternatív szerveződések, sem pedig a média. Ez igen fontos szempont, ugyanis az egyre növekvő irodalom ellenére, amely a párt

feltételezett hanyatlásával foglalkozik, alig van valami, ami arra utal, hogy található életképes demokratikus alternatíva, amely átvinné a pártok szerepét a vezetők toborzásában vagy a kormányzat megszervezésében. Ezen a szinten még azt is mondhatjuk, hogy a pártok funkciói növekedtek. Ezért azt látjuk, hogy például a kormányzati pozíciókra (beleértve a kormányzati posztokat) és a közületi szektor kulcspozícióira történő toborzás napjainkban a korábbinál sokkal inkább pártalapú. Ezenkívül a kormányalakítási eljárások ma már a parlamenti demokráciákban nyitottabbá és előre kevésbé megjósolhatóvá váltak a mind újítóbbá és vegyessé váló koalíciókkal. Mindez arra utal, hogy a pártok kénytelenek egyre több figyelmet szentelni és egyre központibb szerepet vállalni a végrehajtó és a parlamenti hivatalok szervezésében és fenntartásában. A pártok által játszott eljárási szerep fontossága is egyre nagyobb elismerést vív ki a növekvő állami szubvenciók és a kiterjesztett párttörvények formájában, és mindez a pártoknak növekvő mértékű „hivatalos” státust kölcsönöz a különböző politikai entitásokban.¹³

Ezért, aminek a szemtanúi vagyunk, az a pártfunkciók egyensúlyában bekövetkező változás, áttérés a kombinált képviseleti és eljárási szerepekről – amelyek az úgynevezett aranykorban a tömegpártra voltak jellemzőek – egy kizárólagosabban eljárási funkció felé. És amit persze ugyancsak látunk, az, hogy az új demokráciákban a kezdő pártokat gyorsan felruházzák ilyen eljárási szereppel, amelyek közül sok elsődleges feladatként vállalta magára az újonnan demokratizált intézmények megteremtését és legitimációját.

HANYATLÁS VAGY ADAPTÁCIÓ?

E történelmi elmozdulás mellett a párt szerepének hangsúlyozása a demokratikus intézményeken és eljárásokon belül várhatóan igencsak más következtetéshez vezet el, mint az lenne, amit akkor nyernénk, ha csupán a képviseleti szerepükre összpontosítanánk. A politikai döntések, a választások megszervezése, a parlamenti élet fenntartása, a kormányzatok megalakítása és az ehhez hasonlók mindig és mindenütt megkövetelik a csoportmagatartás egységének bizonyos mennyiségét, és ezt a konformitást normális körülmények között és talán a leghatékonyabban a pártelkötelezettségekkel lehet elérni ezen intézmények között. Ha abból a szemszögből nézzük, hogy a kulcsfontosságú politikai intézmények ténylegesen hogyan működnek, és hogyan viszonyulnak a pártok az államhoz, akkor a pártok „centrálisabbnak” látszanak, mint akár fél évszázaddal ezelőtt. A pártok szempontjából azonban a reprezentáció csatornázásán lévő hangsúly eltolódása a szervezési eljárásokra – a pártok elmozdulása a társadalomtól az állam felé – túlélési stratégiaként

is értelmezhető. Egyéb előnyök mellett megerősíti a pártokat a döntéshozatali helyeken, amelyek révén a saját helyzetük számára kedvező körülményeket teremthetnek, és törvényeket támogathatnak. Más szóval, megengedhetik, hogy igénybe vegyék a nyilvánosság előjogát, amely növeli a saját erőforrásaikat és pozíciójukat.

Ugyanakkor azonban ez a fejlődés további két kérdést vet fel, mindkettőnek hosszú távú összefüggései vannak. Egyfelől ugyan növelik eljárás szerepüket, amikor hanyatlik a képviselők, és ez segíthet a pártok rövid távú fenntartásában, de egyúttal hosszabb távon alááshatja a legitimitásukat. Könnyen lehet, hogy ez a pártokat és az általuk benépesített intézményeket az összes megszilárdult demokráciában jelenleg markában tartó kör megértésének a kulcsa, amennyiben az egyre jobban védelmezett intézményes szerepüket a relevanciájuk látszólagos eróziója kíséri a szélesebb társadalomban. Másfelől a funkcióknak ez az új megosztottsága azt a kérdést is felveti, hogy meddig lehet a gyakorlatban fenntartani, és hogy a pártok, amelyek az intézményekbe visszavonulva igyekeznek megőrizni magukat, vajon képesek-e pártként megmaradni. Erre a kérdésre később visszatérünk.

Ha a pártok megkülönböztető és meghatározó vonása egy közös instrumentális hatalmi érdek által egyesített embercsoport minimális viselkedési konformitása adott intézményi színtereken, akkor persze könnyen levonható a következtetés, hogy pártok mindig lesznek, mint ahogy azt is könnyen levonhatjuk, hogy mindig is léteztek a középkori kommunák frakciói között, a patinás vatikáni gyűléseken és akár még a római szenátusban is. Azonban az is igaz, hogy ami történelmileg új volt a „modern” pártokban, ahogyan kibontakoztak az ipari (brit) és a politikai (francia) forradalmak által megnyitott történelmi korszakban, ennél valamivel több volt, és valami mást tartalmazott, mint az egyszerűen kizárólagos intézményi szerep. Ezért ha most azt látjuk, hogy ezek a pártok többé-kevésbé kizárólag a közhivatal viselőinek szerepére zsugorodnak, akkor egyszerűen asszimilálhatjuk azokat a hasonló gondolkodású emberek választási és parlamenti csoportjaihoz, amelyek megelőzték a tömegpolitikát. Ebben az értelemben és Ruud Koole-nak a „modern káderpártról” adott leírását visszhangozva láthatjuk, amint a pártok teljes körűen visszatérnek.¹⁴ Akkor azonban az a kérdés merül fel, hogy vajon egyáltalán van-e értelmes jövőjük.

A pártok kutatói sok pártaktivistával és politikai megfigyelővel együtt régen a történelmileg egyedi tömegpártot tekintették normának. Sok tekintetben a tömegpárt a pártfejlődés csúcspontját jelentette, amint sajátosan kombinálta a képviselők és az intézményi szerepeket, és amelyek mind a pártot önmagát, mind pedig azt a szélesebb politikai entitást legitímálta, amelynek keretein belül működött. A képviselők és intézményi szerepek egy-

re hangsúlyosabb szétválása (és különösen a párt képviseleti adottságaitól való megszabadulás bizonyítéka) ebben az értelemben hanyatlást jelezhet. Mégsem nehéz azzal érvelni, hogy amit itt megfigyelünk, az inkább adaptáció és nem hanyatlás, és amik az új politikában kibontakoznak, azok egyszerűen „más” pártok, nem jobbak és nem is rosszabbak talán, mint az őket megelőző tömegpárt volt, de mindenképpen jobban megfelelnek a mai demokráciák szükségleteinek és korlátainak. Mi több, és most visszatérünk a fejezet elején említett hármas különbséghez, ezt a nézetet úgy is értelmezhetjük, hogy fenntartja a második, inkább „generációs” megközelítést, amelyben az elsődlegesen iparosodott és globalizált gazdaságokban uralkodó feltételek új stílusú pártot követelnek, csaknem tekintet nélkül arra, hogy ezek a pártok hol találhatóak vagy a demokratizálódás mely stádiumában versengenek egymással. Ezért a különböző politikai entitásokban mindenfelé szemtanúi lehetünk a konvergencia bizonyítékainak, láthatjuk, hogy a megszilárdult demokráciákban a pártok evolúciós pályája, ahogyan a tömegpártoktól a gyűjtőpártokon át és azon túl haladva összetalálkozik az új demokráciák pártjainak pályájával, amint kezdenek beilleszkedni a legalábbis kezdetben csaknem kizárólag a közhivatal követelményei formált új szerepükbe.

Itt is úgy látszik, hogy bizonytalanságban maradunk: vajon elkorcsosulásnak vagy regenerálódásnak, hanyatlásnak vagy adaptációnak vagyunk-e szemtanúi? Ám önmagában ez a bizonytalanság a fontos, amennyiben a változó pártuniverzum értelmezésére tett kísérlet önmagában olvasható úgy is, hogy jelzi a politikai pártok történelmi „válságát”. Egyfelől a pártok szerepének mindenfajta taglalása a mostani és a jövőendő demokráciákban erőteljes normatív felhangokat tartalmaz és különböző és nem szükségképpen egymást kiegészítő hipotéziseket kombinál. Másfelől a párt „válsága” vagy „hanyatlása” önmagában is kevésbé megfogható. Minden tünet, ami a csódnél és az eltűnésnél kevesebb, ahogyan Has Daalder, Richard Rose és Tom Mackie figyelmeztet minket, nem tekinthető elégségesnek vagy elégtelennek a hipotézis teszteléséhez.¹⁵

Akkor vajon ezt a fejtörőt hogyan oldhatjuk meg? Itt két problémával kell foglalkoznunk. Először világosabban meg kell értenünk, miben különbözik a pártok történelmi szerepe a demokratizálódás folyamatában attól, ami a napjainkra inkább jellemző környezetben látható. Másodszer, e kontraszt fényében azt kell megkérdeznünk, hogy vajon egy kizárólag intézményi szerep – vagy amire mint intézményi integrációs képességre fognak utalni – elég-e a pártok fenntartásához, amelyek láthatóan egyre kevésbé tudják eljátszani képviseleti szerepüket, vagy nem birtokolják már a *politikai* integráció képességét. Mert ha a politikai integráció kudarcot vall, akkor vajon hogy lehet fenntartani az intézményi integrációt?

A MÚLT ÉS A JÖVENDŐ KIHÍVÁSAI

Az a kulcsfontosságú történelmi szerep, amit a pártok a különböző demokratizálódási folyamatokban játszottak, és amelyek a tizenkilencedik század közepétől a huszonegyedik század elejéig terjednek, az *intézményi rendeknek* és a *politikai folyamatoknak* a nemzetállam keretei között történő harmonizálására tett erőfeszítés. Kétségtelen, hogy a pártok nem mindig és nem mindenütt játszották el ezt a szerepet sikeresen. Mégis, amikor más főbb eszközökkel összehasonlítjuk – területi megosztás és testületi érdekképviselet –, amelyek révén a modern demokráciák politikailag struktúrálódtak, a pártok jelentették az egyetlen olyan intézményt, amelyek demokratikus politikai keretek között tudatosan törekedtek az integrációra és a különböző folyamatok és intézmények kompatibilissé tételére. Ezek a következőket tartalmazták: 1. a választási folyamatot, amelyben figyelembe lehetett venni a nem testületi érdekeket, törekvéseket, mozgalmakat és a közvéleményt; 2. azt a folyamatot, amelynek révén összehozták a testületi érdekeket, és amelyben a szabályozó utasítások megegyeztek az erős érdekek fölött, és az állami bürokratikus szerveződésekkel a kölcsönös összeférhetőség és rendszerkompatibilitás érdekében ellenőrizték azáltal, hogy ellensúlyozták a választói csatorna hatását; 3. a parlamenti törvényhozó folyamatot, amelyben a többségtől elvárták a következetes intézményi életet és a törvényalkotási teljesítményt; 4. a végrehajtó hatalom megalakításának folyamatát; 5. a politikaformálás folyamatát. Egyszerűen megfogalmazva: nem volt más olyan modern politikai intézmény, amely ilyen széles körű folyamatok és intézmény keretei között terjesztette ki a szerepét, ugyanakkor pedig rendszerszerű integrációjukat kísérelte meg.

Itt tehát két tényezőről van szó: a *politikai* integrációról és az *intézményi* integrációról. A politikai integráció megköveteli az egyéni és a csoportmagatartás ellenőrzését, és amelyben a pártok igyekeznek szervezni, alakítani, befolyásolni és végső soron ellenőrizni a választók, az érdekcsoportok, a társadalmi mozgalmak és a parlamenti csoportok magatartását a lojalitás és a pártos identifikáció rendszerein keresztül, a politikai kapcsolatok, anyagi átfogalmazás és a kliensi hálózatok révén. Az intézményi integráció viszont az intézményi rend átfogó harmonizációját követeli meg, beleértve a politikai személyzet kiválasztását és szocializációját, a parlamenti többségek kialakítását, a végrehajtó szervezet támogatásának megszervezését és a konfliktusok és a feszültségek összeegyeztetését a különböző intézményi, területi és funkcionális alrendszerekben. Ezek a politikai és intézményi integrációs kapacitások messze nem egyformák, továbbá világos kontrasztok láthatók a demokratizálódás kezdeti szakasza és az érettebb fázisa között, a közelmúltban demokra-

tizálódott és a megalapozottabb és stabilabb politikai entitások, valamint az átmenet és a konszolidáció periódusai között.

Ma már bőséges bizonyítékok erősítik meg azt a nézetet, hogy a pártok politikai integrációs képessége számottevően erodálódott. A mai pártok képessége, hogy fegyelmezzék az egyéni és a csoportos politikai magatartást, és ellenőrizzék a társadalmi mozgalmak követeléseit, továbbá az államnál alacsonyabb szintű területi egységek kívánságait, ma már sokkal korlátozottabb, mint elődeiké volt a régen megalapozott demokráciákban, míg sok új demokráciában ez a képesség csupán meglehetősen szűk korlátok között alakult ki. Ha ez a diagnózis megállja a helyét, akkor az a kérdés, hogy vajon a pártoknak van-e jövőjük, úgy fogalmazható meg, hogy vajon továbbra is képesek maradnak-e az intézményi integráció biztosítására, nevezetesen a különböző intézményi arénák működésének összehangolására egy olyan összefüggésben, amelyben a politikai integrációs képességük egyértelműen hanyatlik. E tekintetben a pártok ma három konkrét kihívással néznek szembe.

Először ahhoz, hogy a különböző intézményi színtereket (amelyek például a parlamenti felzárkózások és kabinetalakítás közötti viszonyban részt vesznek) integrálják, a politikai pártoknak képesnek kell lenniük viszonylag koherens belső hierarchiát teremteni, és olyan helyzetben lenni, amely „megkétszerezi” vagy „exportálja” ezt a hierarchiát az általuk szervezni és fegyelmezni kívánt színterekre. Ez a feladat nyilvánvalóan mind nehezebb lesz, ha a belső hierarchia fokozatosan felhígul és kevésbé tekintélyelvű környezetté alakul át. Ha a pártok belső életét és külső tevékenységét például a törvények túlzottan szabályozzák, ez elvezet oda, hogy közszolgálati ügynökségekké fogalmazzák át őket, és ezzel együtt gyengül a saját belső szervezeti hierarchikus rendjük. Valóban, ha a „pártszabályokból” „jogi szabályok” lesznek, ha a belső pártfolyamatokat kívülről szabályozzák, és ha végül minden tag, szimpatizáns vagy akár csak az állampolgár, aki nem is vesz részt a szervezet életében, jogosulttá válik a belső döntéshozatal és személyzet kiválasztása tekintetében, akkor a pártszervezet hierarchikus rendje egyre jobban gyengül és elveszti azt a képességét, hogy megkettőzze magát és terjeszkedjen.

Másodsor, a pártoknak vissza kell szerezniük autonómiájukat és koherenciájukat, amelyek intézményi integritásuk kulcsdimenziói. A mai demokráciákban a mind nagyobb kiterjedésű támaszkodás a „kompetencia” elvére vagy a szakértői legitimitásra, szemben a *politikai* legitimitással (valamint hogy egyre jobban támaszkodnak a nem politikai központi bankok, szakértői bizottságok, technikai testületek stb. döntéshozatalára), továbbá a népszavazások kiterjedt használata és az intézményi megoldásokra való támaszkodás, amely felhívítja a politikai felelősséget (nevezetesen például a szabályozószervekre és az

igazságszolgáltatásra), ténylegesen csökkenti a pártok autonómiáját és elősegíti, hogy más külső intézmények és cselekvők átvegyék a hatalmat. Hasonló eredménnyel járhat a pártokon belüli „laterális belépés” növekvő jelensége, az, ami akkor fordul elő, valahányszor a pártok konkrét személyi vagy magán-erőforrásokkal rendelkező (pénz, társadalmi presztízs, közismertség, sztárság, kliensek és érdekcsoport-támogatás) cselekvőket építenek be; ez pedig hangsúlyozza az autonómiavesztésüket. Hosszú távon tehát a pártokba behatolnak a külső környezetben rendelkezésre álló hierarchiák és erőforrások, ahelyett, hogy a saját belső hierarchiaikat exportálnák és kettőznék meg.

A pártok autonómiáját és koherenciáját azokon a területeken is veszély fenyegeti, ahol a szupranacionális intézmények és kormányzat a döntéshozatalhoz újabb réteget ad hozzá. Történelmileg a pártok a nemzeti konfliktusok, identitások és követelések központosításának eszközei voltak. A kormányzati rétegek – helyi, regionális, nemzeti és szupranacionális – megsokszorozása ma már a pártok részére sokkal jobban megnehezíti az ellenőrzés és a koordináció gyakorlását. E sokszintű területi játszmákban a pártok valószínűleg megtapasztalják saját szervezeti koherenciájuk és politikai autonómiájuk hanyatlását. Ebben ugyanaz a párt egyre nehezebbnek találja, hogy ugyanazt a politikai pozíciót foglalja el a különböző szintereken, míg a párt jogalkotói különböző módokon csoportosulnak, vagy átcsoportosulnak más és más arénákban. Ezenkívül annak a lehetőségét, hogy hangsúlyozzák a konkrét kérdések dimenzióinak a jellegzetességeit, amelyek egy konkrét területen kedvezőek, várhatóan befolyásolja a tény, hogy meg kell fontolni a más területekkel való kompatibilitásukat.¹⁶ A többszintű kormányzás azt is jelenti, hogy míg a pártok esetleg ténylegesen felelősek és számon kérhetőek maradnak hazai szinten, a helyzet olyan politikai döntéseket is jelenthet, amikor csupán korlátozott vagy egyáltalán semmiféle nyomásgyakorlásra nincs módjuk.

A harmadik kihívás, amivel a pártok intézményi szerepe szembetalálkozik, az a legitimitásvesztés, amit az állampolgárok körében tapasztalhat. Itt három elemről van szó: az első jogi, és a jogszabályokhoz történő igazodás hanyatlása, valamint egyfelől a jogi, sőt még az erkölcsi, valamint a politikai standardok között is növekvő diszkrépancia tükrözi. E feszültségforrás nyilvánvalóan kulcsfontosságú jelzője a korrupció jelenléte és a döntéshozatal átláthatóságának a hiánya. A második elem attitűdbeli, és a pártcselekvések és a demokráciákban játszott történelmi funkcióik értelmezése közötti alapvető ellentét egyre szélesebb körű felismerése tükrözi. Itt a képviselői kudarcok bizonyossága nyilvánvalóan fontos, miképpen a politikai osztály növekvő „elszigetelődésének” észlelése a lakossági problémáktól és sérelmektől. A harmadik elem magatartásbeli, és a hagyó-

mányos pártok hanyatló népi támogatása tükrözi, valamint a pártcselekvés és párturalom jóváhagyásának csökkenő megnyilvánulásai. Itt értelmezendő a pártpolitikából való lakossági kilépés mind a választói és mind a pártszervezeti szinteken, ahogy növekszik a választói hajlam, hogy a meglévő renddel szembenálló vagy olykor a kifejezetten pártellenes alternatívát válassza.

KONKLÚZIÓ

A legtöbb elemzés megegyezik abban, hogy a pártok és az általuk kifejezett demokratikus intézmények a modern állam konszolidációjának és határai ellenőrzésének megnyilvánulásai. Ebből a szempontból a pártok a kívülről zárt politikai entitás belső politikai artikulációjának létfontosságú eszközei, tehát egy politikai entitáson belül, amely viszonylag hangsúlyos ellenőrzést gyakorol a külső gazdasági, kulturális és politikai-közigazgatási határai fölött. Az egyik legmeredekebb kihívás, amikkel a pártoknak ma szembe kell nézniük, e történelmi kapszula, a nemzetállam végső fellazulásából fakad. Igen röviden fogalmazva a területi egységek, amelyek gazdaságilag, közigazgatásilag és kulturálisan egyre puhábban kötöttek, alááshatják nem csupán a pártok politikai integrációs kapacitását, de még az integrációs képességüket is.

Mégis, amikor még a közelmúltban született elemzések is hangsúlyozzák, hogy a pártok ma egy sor versengő szereplővel és kihívást jelentő új folyamattal néznek szembe, ugyanakkor elismerik, hogy valódi alternatívák sem a régi, sem az újonnan megteremtett demokráciákban nem bontakoztak ki. Lehet, hogy a pártok növekvő számú *verseny társsal* találják szembe magukat, láthatóan mégsem ütköztek valódi *alternatívába*. Tehát sehol sem látjuk valamiféle hiteles alternatív intézmény rendszeres bizonyítékát, amely megfelelően tudná ellenőrizni a politikai magatartást és összehangolni a különféle intézményi rendeket.

Az azonban bizonyos, hogy a politikai pártok alternatíváinak hiánya semmiféle garanciát nem jelent azok jövőbeli sikerére vagy akár túlélésére. A pártok pusztá címkévé redukálhatók, amelyek frakciós, kliensrendszerű küzdelmet tükröznek a többé-kevésbé független politikai vállalkozók között, és mindegyikük igyekszik megnyerni a választók támogatását a pártszervezetek mint olyanok ellenőrzésén kívül eső módszerek és erőforrások felhasználásával. Am miközben ez képviselheti a pártok egyfajta jövőjét, új kérdéseket hagy nyitva a szélesebb politikai rendszereket illetően, amelyekben ezek a pártok versenyeznek. Mert ha a pártok többé már nem látják el a feladatukat, akkor vajon ki fog fellépni a politikai és intézményi integ-

ráció cselekvőjeként? Pontosabban: mi történik a demokráciával, ha többé sem a politikai, sem pedig az intézményi integráció nem bizonyul lehetségesnek?

JEGYZETEK

- ¹ L. Ingrid van Beizen: „Party Organization in New Democracies: Southern and Eastern Europe Compared,” PhD-disszertáció (Leiden: Leiden University, 2001.)
- ² L. Seymour Martin Lipset: „The Americanization of the European Left”, *Journal of Democracy* 12 (April 2001): 74–87.
- ³ Stein Rokkan: „Nation Building, Cleavage Formation and the Structuring of Mass Politics”, in Stein Rokkan: *Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development* (Oslo: Universitetsforlaget, 1970), 72–144.
- ³ L. Peter Mair: *Party System Change: Approaches and Interpretations* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 175–98.
- ⁴ Giovanni Sartori: *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 64.
- ⁵ Maurice Duverger: *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, Barbara and Robert North, trans. (New York: Wiley and Sons, 1963); Sigmund Neumann: „Towards a Comparative Study of Political Parties”, in Sigmund Neumann, ed.: *Modern Political Parties: Approaches to Comparative Politics* (Chicago: University of Chicago Press, 1956), 395–421; és Otto Kirchheimer: „The Transformation of Western European Party Systems”, in Joseph LaPalombara és Myron Weiner, eds.: *Political Parties and Political Development* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1966), 177–200.
- ⁶ Gabriel A. Almond: „A Functional Approach to Comparative Politics”, in Gabriel A. Almond and James S. Coleman, eds.: *The Politics of the Developing Areas* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1960), 3–64, és Anthony King: „Political Parties in Western Democracies: Some Sceptical Reflections”, *Polity* 2 (December 1969): 111–41.
- ⁷ L. Peter Mair: „De toekomstmogelijkheden van politieke partijen, links, en de democratie”, *Socialisme & Democratie* 57 (December 2000): 544–553.
- ⁸ L. Alessandro Pizzorno: „Elementi di uno schema teorico con riferimento ai partiti politici in Italia,” in Giordano Sivini, ed.: *Partiti e partecipazione politica in Italia* (Milan: A. Giuffrè, 1969), 4–40.
- ⁹ Otto Kirchheimer: „The Transformation of the Western European Party Systems”, in Joseph LaPalombara and Myron Weiner, eds.: *Political Parties and Political Development* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1966).
- ¹⁰ Stefano Bartolini: „Collusion, Competition, and Democracy, Part I,” *Journal of Theoretical Politics* 11 (1 October 1999): 435–70, és Stefano Bartolini: „Collusion, Competition, and Democracy, Part II,” *Journal of Theoretical Politics* 12 (1 January 2000): 33–65.
- ¹¹ Pl. I. Pippa Norris, ed.: *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance* (Oxford: Oxford University Press, 1999), és Susan J. Pharr and Robert D. Putnam eds.: *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2000).
- ¹² Richard S. Katz and Peter Mair: „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party”, *Party Politics* 1 (January 1995): 5–28.

- ¹³ Ruud A. Koole: „The Vulnerability of the Modern Cadre Party in the Netherlands”, in: Richard S. Katz and Peter Mair, eds.: *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies* (London: Sage Publications, 1994), 278–303.
- ¹⁴ L. Hans Daalder: „A Crisis of Party?” *Scandinavian Political Studies* 15 (December 1992): 269–88, Richard Rose and Thomas T. Mackie: „Do Parties Persist or Fall? The Big Tradeoff Facing Organizations”, in Kay Lawson and Peter H. Merkl, eds.: *When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations*. (Princeton N. J: Princeton University Press, 1988), 533–558.
- ¹⁵ Például I. Michael Laver, „Party Competition and Party System Change: The Interaction of Coalition Bargaining and Electoral Competition”, *Journal of Theoretical Politics* 1 (July 1989): 301–24.